

I глава

ФИЛОСОФИЯ, МЕТАФИЗИКА, НАУКА

(Проблемът за метафизичните основания на научната
рационалност и философията като наука)

Метафизиката е необходима при постигането на способност за научно мислене (характерно за отделните науки), което изисква категориално обоснован теоретичен контекст. Именно мисленето за мисленето като философски принцип предполага не само рефлексивност, но и твърдение между битие и мислене. Това е случаят, при който битието се проявява като мислене, а мисленето като битие. Чрез този принцип човек постига възможността за съсредоточаване на своите самосъзнателни духовни способности, които следва да се отнесат към естествената метафизика.

Съвременната метафизика предполага осъществяването на философска рефлексия върху самото философско мислене. На тази основа биха могли да се отделят категории на сетивния и умопостижимия свят, конкретизирани от различни частни науки. Ето защо философското знание е не само концептуално, но и йерархично. Чрез битието на категориите и категориите на битието, осъществени на равнището на разумната способност за мислене, философската рефлексия придава статуса на съвременната наука. Потребността от методология на частните науки налага и критериите за научност.

Когато философията се изявява като концептуална поезия на човешкия разум, т. е. като диалектика, формалната логика наистина е помощна дисциплина по отношение на съвременната метафизика. Философията работи с интуитивно, трансцендентал-

но мислене, което не се побира в рамките на формалната логика. В традиционния смисъл ядрото на философията е онтологията. Но в новата философия онтологичните проблеми се трансформират в гносеологични така, че гносеологията стои по-високо от онтологията. Самата гносеология е онтология на разума и негова метафизика. Гносеологичната истина е също така онтична и онтологична. И всякакви опити да се примитивизират метафизиката и онтологията трябва да бъдат предотвратени още в самото начало чрез изясняване на взаимоотношението между философската дейност (в широк смисъл), метафизиката и науката. Представянето на метафоричното категориално боравене (на равнището на гносеологията) като традиционна онтология е също така примитивизъм. За съжаление понякога не се прави разлика между онтологичен модел и неговата интерпретация.

Онтологичният модел на Хегел е: "Абсолютна идея – Природа – Абсолютен Дух". В последно време се срещат разсъдъчни профанизатори, които наивно представят дори интерпретацията на някои моменти от Хегеловата философия като онтологичен модел. Възможността за подобно насилие върху философската проблематика и деформация на реалните метафизични проблеми произтича от неразбирането, че самата гносеология също така може да бъде разглеждана като онтология на разумното мислене, познанието и истината. Осъзнаването на това обстоятелство е много важно при изясняване на обхвата, същността и съдържанието на съвременната метафизика. Мисленето може да бъде битие, както и битието – мислене в една съвременна метафизика. При това положение самият принцип за твърдение между битие и мислене обаче се оказва недостатъчен. Не само частните науки, но и философията увеличава знанията за света (земен и космичен). Всяко частнонаучно знание, дори и фундаменталното, получава завършеност в самата метафизика. Нито едно частнонаучно знание не е завършено без да бъде осмислено във философско-категориален контекст, т. е. без да му бъде придадено категориално битие. Философските категории като родови понятия позволяват да се постигне нова степен в организацията на фундаменталното частнонаучно знание. Чрез философията дори екзистенциалното отношение между човека и природата може да получи категориално битие, което съот-

ветства на една висша степен на самосъзнателна рефлексия — израз на метафизичната разумност и нейното битие.

В метафизиката би следвало съмнението да се представи като израз на мислене за мисленето. Съмнението в наивния реализъм също е израз на стремежа към метафизичната истина. Вярата в истината предполага съмнение в заблудата. Съмнението придобива гносеологичен смисъл на фона на екзистенцията. Метафизичното мислене е екзистиране. Абсолютно първичният природен факт се получава в резултат на мислене върху самото мислене. Този факт има освен гносеологична, онтологична, но и онтична значимост. Тук гносеологията не само се онтологизира, но преминава и в чиста онтология. Мислене за мисленето оправдава онтичността както на съмнението, така и на вярата, а така също и проблемите на метафизиката на човешкото духовно битие. Ако Декарт смята, че не можем да се съмняваме само в самото съмнение, то при осмислянето на гносеологията като онтология философът може да се изправи пред такава ситуация, при която самото съмнение да се окаже съмнително благодарение на вярата. Въсъщност развитието на философията и онтологизирането на гносеологията е една нова крачка в метафизичното мислене на множеството космически вещи чрез техните родове. Именно в този контекст методологията на науката може да се разглежда като метафизика. Съмнението е не само основна “координата” на мисленето, но то е “спрегнато” с вярата, която взема участие в метафизичното познание на истината. Истина е, че не е възможно познание без явното и неявното използване на вярата. Но не по-малка роля във философското познание играе и съмнението. Последното е начин да се преодолее наивният реализъм в знанието и познанието. За да надмogne ограничеността на своето мислене, човек трябва най-напред да се усъмни в тази ограниченост и едва тогава да премине към нейното преодоляване и да достигне несъмнеността на нашето познание. Това е особено важно за развитието на философията в нейната история. Колкото вярно е, че съмнението е фактор в мисленето, толкова вярно е, че преодолявайки съмнението, ние достигаме желаното по-съвършено знание, което в крайна сметка възприемаме като несъмнено. Затова в историята на философията и метафизиката е важно не само да се опираме на съмнението, но и да се съмняваме в

съмнението, и дори да откриваме кога и в какви случаи то става съмнително. Този проблем е особено важен при прехода на гносеологията в онтология и обратно.

Съмнението обаче не може да се разглежда като социокултурен феномен. Само като факт съмнението би могло да има културен смисъл. То е неотменна страна в осъществяването на историко-философския процес, в който централно място заема историята на метафизиката. Има обаче един случай, когато съмнението влияе пряко върху културата. Но този случай се отнася до религията и съответно – вярата, която я прави възможна. Разглеждането на съмнението и скепсиса като социокултурен феномен е изпразване от съдържание на действителната философска проблематика и свеждане на онтологията и гносеологията на всяко философско учение до религия (включително и примитивна). Разбира се в историко-философския процес такива случаи съществуват, но те не са норма, а изключение.

Метафизиката като първа философска дисциплина е наука за неизменното, вечното, към което се отнасят и законите на фундаменталните науки. Разбира се, тук не се изключва и битието на умопостигаемия свят, където онтологията и метафизиката съвпадат. Това е свят, в който природата на философията и философията на природата разкриват най-пълно своя смисъл чрез битието на метафизиката и на метафизичното битие. За разлика от онтологията философията на природата отчита и постиженията на частните науки. Онтологията без философията на природата е привидно чиста метафизика и няма смисъл от подмяната на едното понятие с другото. Подмяната на метафизиката с онтологията се дължи на обстоятелството, че в умопостижимия свят те съвпадат. Но цялата онтология като наука за битието на видимия и невидимия свят, на естественото и свръхестественото Откровение (в християнската философия) в дадения случай излиза извън пределите на метафизиката. Тъждеството между метафизика и онтология е само в определен аспект. Именно този важен момент, засягащ онтологията, гносеологията, философията на природата, метафизиката, се изяснява на равнището на взаимоотношението между философията, методологията и частните науки.

Потребността от методологичен, метафизичен контекст на частнонаучното знание показва, че гносеологичната истина има също така свое собствено онтично битие. Метафизиката и он-

тологията играят определяща роля спрямо гносеологията на дадено философско учение. Истината в света на идеите, отделена като самостоятелен свят, е битие и тя има както онтичен, така и гносеологичен смисъл. Това е валидно и по отношение на самата метафизика и онтология. При това положение следва да се приеме, че битието на истината е йерархично. В своите най-ниски степени истината се съотнася не само със знанието, но и с мненията в частните науки. Мнението обаче не може да замени знанието на равнище метафизика.

1. Философията като метафизика в отношение към частните науки

Самото метафизично знание може да се тълкува като онтичен факт, който засяга мисленето като битие и битието като мислене. Човек познава истината, но той живее тази истина. Човешкият живот става съпричастен на истинното битие и може да бъде по-истинен, ако се приближава до истината. Бог е истина и тотално жизнено Битие.

Интересен е въпросът за историята на метафизиката и за метафизиката на историята като цяло и в частност – историята на науката. За разлика от философията на историята метафизиката на историята е духовният свят, в който се осъществява екзистенциалното естество на човека. Именно в този дух следва да се отбележи, че екзистенциалната дейност на човека, включително и историко-философската, има дълбок онтичен смисъл. Дори философското знание в обучението придобива онтичен смисъл. Едва чрез метафизичната си нагласа човек става пълноценно съпричастен на метафизиката на историята. Човек става историчен благодарение на своето екзистирание и своята екзистенция.

Тъй като човек е микрокосмос, то природата концентрира своята специфика в ПРИРОДАТА на човека. Изучавайки човека във всичките му възможни аспекти, философската антропология по един косвен начин изучава и природата. Истинската философия на природата е една онтология на човека. Метафизичната

антропологична дейност най-пълно се реализира чрез екзистенцията на човека.

Друг важен момент при разкриване на взаимоотношението между философията, методологията и метафизиката е битието на философското категориално мислене. Отношението между философските категории и фундаменталните научни понятия се осъществява на равнището на метафизиката. Разбира се, трудно е за логиците да признаят, че когато се решават методологични проблеми във философията и историята на философията, логиката заема не само подчинено положение, но дори е помощна дисциплина. У нас в България обаче логиците са повече склонни да заемат позата на горделивеца, отколкото методолозите, които имат по-голямо право за това. Но на тези, които се занимават с философията като методология и евристика, поради собственото им (очевидно) достойнство е по-лесно да проявяват скромност, отколкото логиците. Нещо повече – методологията вече е обособена като самостоятелна философска дисциплина, но поради извъннаучни съображения някои от логиците все още не са склонни да я признаят. А това е характеристика на съвременната метафизика. Логиката се занимава с формите на мислене, с взаимоотношението между ейдосите. Ако Бог е форма на формите, Той е също така Идея на идеите, т.е. “ейдос” на “ейдосите”. Ако Бог чрез Логоса (Слово) създава формите на мисленето, то напълно естествено е да не се побере в тях, когато стане обект на философско-богословско изследване. Този факт дава убедителна представа, че логиката е помощна дисциплина не само в метафизиката, методологията, но и в богословието.

Тъй като историята на философията като цяло и в частност – на метафизиката – заема изключително важно място в обучението по философия, последното трябва да свързва постигнатото съвременно равнище на метафизиката с нейните рационални движения в собствената ѝ история. Методологията на историята на философията (и метафизиката) следва да се схваща като съставна част от общата метафизика (като методология) и като самостоятелна философска дисциплина. Други спомагателни дисциплини освен логиката например са етика, естетика и психология, но това е относително, защото доброто и красивото сами по себе си са метафизични философски проблеми. Така кате-

гориите на естетиката “красиво” и “грозно” изразяват ценностната позиция на човека към действителността.

Естествената метафизика позволява по един систематичен начин да се навлезе в областта на тази колкото приятна, толкова и полезна за развитието на човешките самосъзнателни способности дисциплина, каквато е философията. В своя систематичен вид тя може да се разглежда като културноисторическо явление, като феномен и като неотменна страна от духовната култура на човека и обществото. Мястото ѝ в ценностния духовен живот на обществото се определя и от равнището на самата философска култура. Съвременната метафизика влияе върху схващанията относно теорията и историята на философското мислене, а също така и върху отношението между религията и философията. Последното е особено необходимо, за да се разграничат предметите на науките, които се изучават в богословието, и във философията.

Необходимо е също така да се знае, че някои общоизвестни философски учения представляват сами по себе си теология или богословие. Такъв е например случаят с философията на Платон и на Хегел, които всъщност са теологии. Точката на пресичането между богословието и философията се осъществява на равнището на метафизиката и онтологията. Тук богословието и философията решават едни и същи проблеми. Така става ясно защо онтологичният модел на Хегеловата философия е колкото теологичен, толкова и философски. За тези атеисти, които отстояват и до ден днешен атеизма като държавна форма на тоталитарна “религия”, въпросното обстоятелство е голям спъникамък. При това дори е ясно, че самият атеизъм е “религия”. Метафизиката следва да се разглежда като наука, която дава основно знание за действителността (свръхсетивна и сетивна). При това положение тя може да изпълнява ефективно и своите методологични функции по отношение на частните науки.

Истинската философия като метафизика трябва да включва в себе си единството на предмета, методите и философската теория, изразена чрез родовите понятия на битието и мисленето. Този труден проблем може да бъде разрешен при разглеждането на философията и метафизиката в нейната история. Въобще в

историята на философията проличава убедително истинността на метафизичния принцип: “Човек е мярка на всички неща”. При това положение метафизиката изисква философът непрекъснато да се придържа към принципа, че “знаещият не е всезнаещ, а всезнаещият – не е знаещ” (Лао Дзъ). Близък до него е принципът на Сократ, който гласи: “Аз знам, че нищо не знам”. Метафизиката изисква, когато се представя философията, да се покаже убедително, че философът знае, че не знае, а другите, които стоят пред прага на философията – и това първоначално не могат да знаят.

Съвременната метафизика не изключва сложния проблем за възникването на философията и пораждането на отделните философски учения в дадена епоха. Духовните ценности, към които се отнася и философията, са необходим елемент от социалния (духовен) порядък. Чрез пропеедвтиката пристъпващият към вратите на философията трябва да се научи да разглежда света като космос, Истината като битие и битието като Истина. Метафизиката е онтична и онтологична. Тази констатация е важна и по отношение на възможността за истинно философско осмисляне на жизненото поведение. Философията разкрива дълбоките механизми на онтологична и гносеологична (познавателна) връзка между човека и природата (Земя и Космос). Онтичността на битието предшества познанието, но последното също има свое битие. Поради това обстоятелство и самата гносеология (теория на познанието) следва да се схваща като друго равнище на онтологията. Подобно схващане за метафизиката е пряко свързано с философската антропология, която включва в своя предмет както човека философ, така и философската дейност като израз на една естествена метафизика, онтологичния модел на която някои богослови и психолози предпочитат да наричат “личен катехизис”. Именно в последния се проявява философското мислене като битие и родовете на битието като категориално мислене.

От гледна точка на системата философски дисциплини, разглеждани в контекста на културата, може да се говори поне за четири основни функции на философията – светогледна, теоретична, методологична и евристична. Първата се отнася до светогледа на човека, до картината на света и неговите архетипове,

а останалите — до границите и възможностите на теоретичното мислене във всяка частна наука.

Потребността от нов поглед към метафизиката се чувства особено убедително, когато се осъзнае, че основните градивни единици на всяка философска дисциплина са категориите на самосъзнателното мислене. Последните заедно с това са и градивни концептуални и теоретични единици на всяко философско учение. Категоризацията, осъществявана чрез самосъзнателно мислене, показва, че философските категории са езикът на концептуалното мислене. Пренебрегването на естествената метафизика като “самосъзнание” и на метафизиката като наука, а така също и на самосъзнателния (духовен) пласт в живота на човека и обществото, е имало винаги отрицателни последици за духовния живот на обществото.

За нас днес метафизиката е потребна при разкриване на предмета, методите и методологията на историко-философския процес като история на идеите. Чрез метафизиката философията може да се разглежда като самосъзнателна обособена форма на духовния живот на съвременната цивилизация. От тази гледна точка би следвало да се приеме, че във всяка епоха от развитието на обществото философията е изграждала самосъзнанието на неговия духовен живот. Поради това истинските философски идеи, породени от една естествена метафизика, не остаряват и са актуални при осмисляне историята на духовния живот и духовната култура на човечеството. За съжаление все още съществуват примитивни схващания, че историята на философията не е философия. Това би било вярно само в един-единствен, и то парадоксален случай — ако самата философия не е философска наука. Историята на философията е философия в нейната разгърната форма. И въобще няма философия, която да не притежава своя разгърната форма. Следователно отричането на историята на философията като история на философските идеи и като философска дисциплина е израз на субективни и илюзорни претенции за “уникалност”. В скрита форма тук се отричат всички философски учения за сметка на абсолютизиране на собствената “философия” (ако въобще има такава). Не е възможно философията в нейната история да бъде отречена без да се фило-

3 Философия и наука

софства контрабандно. И това само по себе си попада като факт в историко-философския процес. Такава долнопробна "философия" лишава сама себе си от своите корени, компрометира истинската философия и става причина последната да носи понякога незаслужено характеристиката "дървена".

Обхватът на метафизиката определя значението на философията за осмислянето на действителността и действителното. Това става по шест основни начина: метафизичен (онтологичен), гносеологичен, праксеологичен, антропологичен, нравствен (етичен), естетичен. Тези аспекти определят съответно и шест основни философски дисциплини, изучаващи обективната реалност — онтология, гносеология, праксеология, антропология, етика и естетика. Предметът на антропологията като философска дисциплина отчита обстоятелството, че човек концентрира в себе си по един знаков (семиотичен) начин историята на цялата природа. Антропологията изучава фактически природата в качествата на човека. И обратно, философията на природата, която също се изучава във философските факултети на България, получава своята завършена осмисленост в природата на човека. Философията на природата включва в своя предмет човешката същност на природата и природната същност на човека. Именно по този начин пропедевтиката (въведението във философията) трябва по един систематичен, концептуален начин да покаже общото и различното между философските дисциплини, които ще бъдат изучавани от студентите в целия курс на обучение.

Ето защо на изграждането на една нова (модерна) метафизика се възлагат големи надежди в духовното усъвършенстване на съвременния човек, което безнадеждно е изостанало в сравнение с развитието на техниката и свързаните с нея науки. Застъпваните проблеми по систематичен начин реализират иманентната метафизична концепция за взаимоотношението между философията и частните науки.

Увеличаването на темпа на научните открития в посоката на имагинерното време е свързано с нарастване значимостта на евристичната функция на философията.

2. Метафизика на частнонаучното откритие и евристичната функция на философията

Научните резултати от познавателните усилия на разума се нуждаят от философско обосноваване, което открива пътя към истината. Непрекъснато увеличаващото се многообразие на формите на познание (както на равнището на метафизиката, така и на равнището на общото теоретично научно познание за самите многообразни постижения на частните науки и преди всичко на фундаменталните) и на методите в съвременната наука поражда силно изразена необходимост от ново теоретическо обосноваване, което има за цел да разкрие съдържателното им единство, т.е. тяхната природа. По такъв начин решаването на общите теоретични проблеми на всяка частна наука се пренася в сферата на философията и нейното категориално мислене. Такава методологическа проблематика произтича от факта, че частните науки не са в състояние да изяснят същността и съдържанието на своите собствени методи за изследване, пряко свързани с проблема за родовото и видовото единство на познанието и неговите евристични¹ възможности. Във връзка с това възниква необходимостта от гносеологически анализ на познавателните евристични потенци на наличните методи, за които съответните науки нямат необходимите логико-методологически средства. В този смисъл системата от методи, с които разполага науката, се характеризира с някакъв спектър от съдържателно-логически процедури, чието евристично съдържание има непосредствено отношение към философията. От само себе си те представляват определени устойчиви евристични правила за получаване на истинно знание². Нарастващата значимост и потребност от методология на науката поставя все по-убедително философията в отношение със съществените цели на човешкия разум. В своето битие той се нуждае от самопознание чрез философските категории като родови понятия на битието и мисленето.

2.1. Евристика, методология и метафизика

Знанието за природата и същността на методите (и техните познавателни възможности) е свързано непосредствено с еври-

стичните функции на философията, благодарение на които тя се проявява като евристика на частните науки и най-вече на фундаменталните. В процеса на познанието евристиката и методологията се взаимобуславят, тъй като имат за цел ефективното решаване на възникналите проблеми. Евристичната функция на философията намира израз в предсказването не само какво да се открива чрез частнонаучната дейност, но и как да се оптимизира откривателската активност като творческа изява на човешкия разум. Чрез своите евристични функции философията се стреми да създаде теория на оптималните пътища на научните открития. Ако методологията като цяло представлява от само себе си теоретична рефлексия над рационалната "технология" на научното познание и неговите методи, то евристиката е вътрешна съдържателна стратегия на методите, която определя техните разрешаващи възможности, свързани с откриването на новото³. Благодарение на евристическия момент в познавателните методи става възможно получаването на нови резултати, нов идеен контекст (парадигма) при обясняването и усвояването на известни и неизвестни явления. Философията като евристика на фундаменталните науки представлява средство за ефективно решаване на проблемите, свързани както с откриването на новото, така и с "транслирането" на рационалната истина от равнището на философското знание към частните науки. От тази гледна точка би следвало да се прави разлика между евристика и методология. Философията като евристика обхваща изпреварващата във времето и прогнозиращата съдържателна страна на познанието, което има отношение към откриването на новото рационално знание, докато методологията изследва разрешаващите възможности на методите и съдържащите се в тях форми на мислене.

В този смисъл евристиката има по-голяма връзка с интуитивното мислене отколкото с дискурсивното. Тук следва да се подчертае, че методологията и евристиката са взаимосвързани както с интуитивното, така и с дискурсивното мислене. Те се проявяват една посредством друга, поради което разграничаването е твърде трудно. Не случайно в редица случаи те се отъждествяват. Това налага потребността философията в своята евристична изява да се схваща като метафизика.

Евристичното значение на философията нараства благодарение на това, че е прието развитието на науката да се свързва с решаването на възникналите проблеми. Но от друга страна статистиката показва, че с развитието на науката проблемите се увеличават заедно с нарастване на методологичната проблематика. Като че ли на мястото на едни решени проблеми възникват няколко нерешени, но последните налагат потребността от нови функции на философията. При това решаването на дадения проблем представлява само относителна истина, характеризираща (конкретно) даден етап от движението на познанието към абсолютната Истина като битие и на битието като истина.

В крайна сметка, първоначалното предназначение на науката – да решава проблемите – се трансформира в противоположното – да създава проблеми, които обаче мотивират все по-убедително нарастващото значение на метафизиката. Осмислянето на миналото и бъдещето на науката, на нейните граници и възможности, не би могло да се осъществи без философското знание, което все повече се обособява като “положителна евристика” по отношение на частнонаучните методи. Самото възникване на нови (научни) проблеми в системата на науката също се отразява на евристичните функции на философията и влияе върху начина на нейното третиране като метафизика.

Философията със своите предвиждащи възможности позволява да се осмислят такива ситуации, които на пръв поглед противоречат на съществуващите традиции. Противоречието произтича от това, че всяко ново откритие е отрицание на отрицанието на предишното равнище на знание, което обаче не е равнозначно в двете посоки. Абсолютизирането на противоречието между новото и старото винаги лежи в основата на конфликта между откривателския и традиционния начин на мислене. Философията позволява да се преодолеят отчаяната съпротива и консерватизмът на традиционното по отношение на новите идеи. Централна роля в това отношение изпълнява методологичната и евристичната функция на философията по отношение на частните науки и техните изследователски методи. Във връзка с това трябва да подчертаем, че “борбата за новото в науката е в края на краищата борба за нов научен принцип”⁴, нова идея (“ейдос”), форма на мислене в дадената частна наука.

Не случайно субординационното (йерархическо) единство на методите в системата на науката поражда и проблема за нейното разглеждане като обект на същностен (идеен) анализ. Тук философията е наука, създаваща норми в движението на познанието, форми на рационално транслиране на истината в общонаучните дисциплини или частните науки. Ето защо философията от гледна точка на йерархията на познавателните методи е теоретическа рефлексия от най-висока степен на общност. Посредством философията като рефлексия на своята култура обществото продуцира методи за създаване на форми на мислене, духовни ценности, които представляват необходими условия за развитието на науката.

Съобразно с йерархическата субординация на методите в познанието философските идеи (ценности) в края на краищата чрез практиката се превръщат в интелектуална сила, която обаче би следвало да бъде екологизирана. Посредством философията се реализира връзката между същностния, идеен свят на човека и същността на науката като рационална дейност. Затова философията на природата ще включи в себе си науката за човека в такава степен, в каквато науката за човека включва в себе си метафизиката: това ще бъде една наука⁵. Но по своето предназначение и дейност човек излиза извън границите на естественото, т. е. на природата. Съвременната рационална човешка дейност създава реални предпоставки за осъществяването на едно такова единство на науката за човека (включваща пряко или косвено хуманитарните науки) и естествознанието. В ядрото на това единство се намира метафизиката като философска теория за развитието на природата, обществото и мисленето. Подобна предпоставка позволява да се говори за “човешка същност на природата” и “природна същност на човека”. Но тази диалектика не е в състояние да реши нито проблема за природата на човека, нито проблема за произхода на природата като Космос и Вселена. Знанието ни за всеки природен предмет винаги се съотнася с идеята ни за този предмет, т. е. неговия ейдос.

Диалектичното единство на свръхестественото и естественото в природата на нещата поставя философската методология (като наука за методите) в основата на частнонаучните методи (естественонаучни, хуманитарни и практико-приложни). Тя е

необходима, защото “научноизследователският процес, както и останалите процеси на научна дейност, се нуждаят от информация за самите себе си”⁶. В процеса на своето развитие всяка частна наука е принудена както да усъвършенства евристичните възможности на наличните си методи на изследване, така и да създава нови форми на познание. Точно тук всяка частна наука е изправена пред необходимостта да излезе извън границата на своите предели и да навлезе в областта на философията и най-вече в областта на нейната метафизична проблематика. В това отношение философската методология не може да се схваща като нещо, което се проявява извън частнонаучните методи и независимо от тях. Като отрицание на тяхното отрицание в процеса на развитие на познанието философията функционира и като евристика на частнонаучните форми на мислене. Философското обосноваване на методите във всяка частна наука става наложително, когато тя трябва да премине от едно теоретическо равнище на изследване в друго в процеса на движение на човешката рационалност към истината. Но и частнонаучните методи могат да формират нови евристики в системата на философията и да повлияят върху смисъла и съдържанието на нейния категориален обхват.

Теоретичните проблеми, отнасящи се към евристичните възможности на научните методи, са свързани и с определянето на логическата съдържателна страна на дадено рационално знание, обясняващо единството в многообразието на явленията. Методологичните проблеми, които разкриват динамиката и развитието на методите в науката, възникват тогава, когато става необходимо разширяване на границите и възможностите на наличните познавателни методи, а така също и откриване на нови. Методологичните и евристичните функции на философията са свързани с решаването на проблемите за идейното единство на многообразието в познанието и неговите форми. Тук взаимозависимостта между единството и многообразието на методите се проявява в това, че многообразието, отричайки своето отрицание, преодолява ограничеността си и “снема” себе си в единната философска методология, която ни се представя като метафизика. Развиващото се знание и съпътстващото го увеличаващо се многообразие на познавателните му форми се връща в себе си

посредством зараждането на единичност в качеството на частни методи и тяхното “снемане” в “ейдосите” на общата методология. Във връзка с това трябва да се отбележи, че философията като методология и самите частнонаучни методи са в състояние да дават истинно знание за света, за неговото съществуване и целенасочено изменение. Както за частнонаучните, така и за философските методи съществува един обективен критерий за истинност – теоретическото и практическото усвояване на действителността. Изучавайки не само природата, обществото и мисленето, но и методите на тяхното изследване, човек полага това знание в основата на своята целенасочена теоретическа или практическа конструктивна дейност. Именно по такъв начин усвояването на законите за функциониране и развитие на познавателните методи се оказва непосредствено свързано с организацията на културата като семиотическа система, но предимно в аспект на нейното духовно битие и битието на човека като социално същество.

Философията като евристика има универсален характер на проявление, тъй като вътрешно обединява методите на качествено различни науки, извеждайки ги извън рамките на тяхното традиционно прилагане. Философската евристика е свързана както с прилагането на самата обща методология и отделните частнонаучни методи, така и с тяхното развитие и усъвършенстване. Но особено важно значение евристиките имат при създаването на качествено нови ефективни методи на изследване и характерните за тях форми на мислене. Самата евристична познавателна дейност има отношение не само към интуицията, но и към безсъзнателното (интуитивно) творчество⁷. При рационалното целесъобразно прилагане на философската евристика тя вече функционира като методология. Така че между евристиката и методологията винаги са налице отношения на преход една в друга.

От гледна точка на метафизиката евристичното познавателно предвиждане се основава и на използването на косвена непълна информация или хипотетично знание и екстраполирането на това знание върху изследвания обект с цел придобиване на ново рационално знание. Движението на познавателните форми на мислене като вид семиотически организирана информация

видимо се осъществява опосредствано от идеята за обекта към резултата на познавателната дейност. Но в действителност опосредстващо звено на интуитивното творчество като форма на евристично познание е този съзнателен и свърхсъзнателен опит, който е натрупан от субекта като форми на мислене. Той обаче се определя от целевата ориентация на науката и научната рационална дейност. Съществените цели на човешкия разум формират потребността от философията като метафизика.

Основната целева ориентация на науката като рационално знание и научната дейност в обществото през отделните му исторически духовни периоди на развитие е била твърде различна. Но независимо от това могат да се посочат някои свързани с нея основни функции на научната рационалност: познавателна, социалнопрактическа, светогледна и хуманитарна. В периода на възникване на първите философски, математически, физически, космологически и др. знания тя си е поставяла предимно антропологични цели. Почти до началото на промишлената революция основната социална функция на науката е била да изработи представа за света и мястото на човека в него с цел овладяване на обективните закони и постигане на по-голяма степен на свобода чрез принципа на максималното удоволствие. Но в условията на появилата се и развиваща се тенденция към "наукофициране" на човека една от основните цели на науката е усъвършенстването на техниката и изучаването на човека за целите на производството. Тя остава подчинена на съответната господстваща геоцентрична форма на собственост. Стремежът науката да се превърне в главна производителна сила и да се постави в основата на социалния живот доведе до духовно робство на човека. Тук философията като евристика също детерминира развитието на науката, обуславя степента на очовечаване на природата. Днес става ясно, че като човешка същност на природата науката е призвана да ликвидира вредните екологични последици, които косвено, чрез производството сама е създала. Сега тя се оценява като надеждна концептуална основа за хармонизиране на отношението между обществото и природата и съответно за преодоляване на екологичната криза, което е белег и за нейното митологизиране. Особено важна методологична роля в това отношение изпълнява философията със своите многообразни евристични

възможности. Но трябва да се признае, от друга страна, че науката, изпълнявайки поръчките на производството, има свой принос в съвременната екологична криза като показател за извънположения субект и като критерий за наличието на криза в метафизичното мислене.

Науката съществува благодарение на познавателната дейност на единичния и колективния субект. Те образуват с нея системно организирано духовно антропологично единство. Субектът на познание и самото познание, включително и философското, реализират своето диалектическо единство в системата "наука — култура". Тук науката и културата привидно се съотнасят като част и цяло, но са израз на обща човешка целесъобразна дейност. По такъв начин, макар науката да се смята за относително самостоятелна информационна система, тя е свързана както с единичния, така и с колективния субект на познание, а оттук и с духовната култура като семиотична система със свои антропологични основания. Генезисът на познавателните средства трябва да се схваща като евристично ориентирано предметяване на вътрешното творческо съдържание на субекта. Поради това науката като информационна система, основаваща се на определени форми на мислене, и субектът на познание (индивидуален или колективен) се намират в антисиметрични отношения при които външното е внесено вътре, а вътрешното е изнесено навън. За тяхното взаимоотношение е валиден принципът на антисиметрията, според който вътрешното съдържание на всяка противоположност поотделно е изнесено навън посредством другата противоположност. Този принцип позволява да се преодолее противоположността между вътрешно и външно. Той е валиден както за формите на организация на битието, така и за формите на мислене и все по-настойчиво се налага в съвременната метафизика.

В системата на науката обективното знание чрез процеса на познанието необходимо се извежда като елемент на човешкото и заедно с това е като негово отрицание. От друга страна, като се вземат предвид съвременните екологични проблеми, възникнали вследствие на развитие на науката и производството, свързани с усъвършенстването на обществената практика, трябва да се признае, че резултатите от научната дейност прогресивно се отчуждават от самата наука и от самия индивидуален или

колективен субект на познание. В този смисъл възниква необходимостта от екологизация и християнизация на науката и научнооснованата дейност⁸. Само благодарение на философската методология като метафизика науката може да разкрие своето теоретическо единство, реализиращо се в процеса на познанието. Евристичните функции на философията се проявяват най-ярко в процеса на познанието, изразяващо ефективната страна на дадено метафизично знание.

Философско-методологическото метафизично обосноваване на методите на познанието, свързано с разкриването на неговата диалектическа същност, е невъзможно без явното или неявното прилагане на антропната семиотика, тъй като езикът и идейното знание, което той описва, представляват знакови системи. Важна роля в това отношение играе символната логика като логика на отношенията в знаковите системи и техните обозначения⁹, като израз на определени форми на мислене и тяхната дейност.

Както методите на гносеологията, така и методите на семиотиката разглеждат познавателния образ (образец) като диалектическо съсредоточение на сетивно и рационално, конкретно и абстрактно. Познавателният образ (като отражение, фиксирано в системата от знаци) е основна форма на знание, чиято специфика се определя от същността и целта на научното творчество. Във всяко научно творчество като рационална или свръхрационална дейност стилът на мислене и познавателният метод образуват диалектическо единство. Стилът на мислене изразява спецификата на творческата личност, нейния светоглед и поражащи смисъл възможности. От своя страна светогледът като нормативна система по отношение на частнонаучните методи изпълнява функцията на евристика, като тук също се проявява принципът на антисиметрията. Сама по себе си философията като метафизика заедно със своите евристични и методологични функции може да се разглежда и като рационална теоретическа рефлексия върху светогледа на учения и неговата духовна култура, в основата на която се намират определени архетипове (образци).

Диалектически обединявайки съдържанието и формата на познанието, стилът на мислене, имащ за основа определен светоглед, се проявява и в избора на методи като форма на изслед-

ване. Но от своя страна парадигмата като стил на мислене определя и формирането на нови методи със свои евристични възможности и създаване на нови форми на частнонаучно мислене.

Взаимоотношението между философията като евристика и методите на частните науки има характер на диалектически противоречиво единство, а следователно и взаимодопълнение на противоположностите (“философия – методи на изследване”). Потребността от разрешаването на методологическите проблеми на частните науки довежда не само до обогатяване на диалектиката, теорията на познанието и логиката, но и до по-пълното осмисляне и разбиране същността на самите научни теории и произтичащите от тях ефективни методи на изследване и форми на мислене. По такъв начин диалектиката като метафизика е способна да разкрие изоморфизма между методите на отделните области на науката и характерните за тях форми на мислене, да постигне тяхната същност и да обоснове синтеза им в системата на познанието. Тази взаимовръзка става толкова по-съществена, колкото повече философската методология придобива по-голямо значение за преодоляване на критичните ситуации, които предизвикват научните революции във формите на мислене и смяната на парадигмата (образеца). В подобни кризисни ситуации, свързани със смяната на парадигмата, философията не само осъществява теоретичната интерпретация на новите открития, но обуславя формирането на качествено нови теории и методи. Благодарение на нея става възможно възникването на нови взаимоотношения в единството между съдържанието на частнонаучните методи и формата на техните логически връзки в общата система на методологията (на частните научни схващания) като метафизика.

Посредством светогледа като семиотична система и неговата теоретическа рефлексия – философията – метафизиката функционира в най-общата система на човешката дейност, структурираща социодинамиката на културата. В този смисъл на преден план излизат философската антропология и философията като израз на човешката самосъзнателна дейност, на естествената метафизика (която прави възможна метафизиката като наука). Методологическият аспект на конкретните и общонаучните форми на познание на основата на категориалния апарат

на философията довежда до формирането на такава духовна научна картина за света (земен и космичен), която от своя страна играе евристична откривателска роля при по-нататъшното развитие на науката и усъвършенстването както на нейните методи на изследване, така и на философската методология като метафизика.

3. Взаимодействие между йерархията на частнонаучните методи и философските евристики

Разкриването на всеобщите свойства и закони на обективната реалност и човешкото познание имат принципно значение за изработване на общата евристично ориентирана методология като метафизика на частнонаучните изследвания. От гледна точка на философското знание под евристична методология се разбира такава метафизична теория на методите и начините на познание, които изпреварват и заедно с това моделират бъдещите постижения на науката. В по-широк смисъл методологията включва в ново качество (освен дадената теория) и процесуалното единство на цялата съвкупност от самите методи, принципи, цели постановки и форми на познавателна дейност, които обуславят пораждането, използването и развитието на метафизичните форми, характеризиращи познавателната система. По такъв начин философията като евристика и методология "снема" в себе си по специфичен начин в ново качество идейните постижения на всички основни теории, характеризиращи равнището на развитие на науката, запазвайки при това тенденцията на една нарастваща откривателска дейност.

Философията като метафизика и като методология на науката е формирана в резултат от вътрешната логика на развитие и формите на познанието, съсредоточени в усъвършенстването на евристичните възможности на неговите методи на изследване. Такава методология "снема" в себе си не само историята на цялото познание, но и необходимостта от духовните основания на социалното развитие и неговата перспектива. И поради това философията включва в себе си съвкупност от метафизични онто-

логически и гносеологически принципи и постановки на познанието, методи и форми на ефективното научно изследване, чиято евристична ориентация изпълнява структурообразуващи функции по отношение на културата като семиотична система. В този смисъл философията (като метафизика и методология) може да се разглежда като управляващ елемент по отношение на диахронната организация на културата. Философията като методология и евристика само на пръв поглед не участва в частнонаучните методи, свързани например с идейното планиране на даден експеримент или неговата смислова интерпретация, подбора на фактите, логическата последователност в провеждането на дадени опити. Но те се отнасят към нея както единичното към общото, следвайки отношението на отрицание на отрицанието като основа на тяхното взаимопроникване. Въобще всеки частнонаучен метод се намира в диалектическо единство с методологията на философията, на което е присъща метафизичната диалектиката “единично – особено – общо”. Категориалното обосноваване на частнонаучните постижения следва това единство. Именно посредством това диалектическо единство се реализира методологическата и евристическата роля на философията в частните науки (естествени и хуманитарни). Метафизичните форми на мислене, чрез които се обосновава теоретичното познание, се изразяват чрез философските родови и видови същности на битието и мисленето.

Влиянието на философията като евристика и методология се диференцира в зависимост от равнището на абстрактност и съответно степента на общност на използваните изследователски методи и форми на познание като идеи “ейдоси”. Най-високата степен на абстрактност се постига в методологичната и евристичната сфера на философията, която отразява законите, определящи “същността на всичко съществуващо”, и това, което характеризира изявите на родовите и видовите форми на битието и мисленето. Философската евристика, реализираща се чрез определени форми на мислене, е валидна както за онтологията, така и за гносеологията и свързаните с тях естествени и хуманитарни науки¹⁰. Следващата степен на общност заемат методите на т. нар. **метатеоретични дисциплини**, изучаващи обективните и гносеологичните основи на понятията, принципите, законите и

самите теории на фундаменталните науки, границите на тяхното ефективно прилагане и усъвършенстване. В метатеориите могат да бъдат формулирани закони и методи с твърде широка сфера на действие, обхващаща предметните области на група фундаментални науки или общонаучни дисциплини. Тук се отнася и науката за науката, наречена наукознание (което има за предмет самата наука). По-нататък в общата йерархия следват методите на общонаучните дисциплини като: математика, кибернетика, обща теория на системите, семиотика и др.

Още по-ниска степен на абстрактност имат методите на фундаменталните науки – механика, химия, геология, биология, психология, социология и др. Предметите на тези науки, обхващащи съответните вселенски форми на движение (на материята), се проявяват в една значително по-тясна сфера от обективната действителност, която е характерна за Земята (като космическа система).

Малко по-широк обхват от тях притежават законите и методите на познание на т. нар. междинни науки (или синтетични науки) от типа на биофизиката, биохимията, геофизиката, геохимията и др. Най-ниска степен на абстрактност имат методите на приложните науки – техническите, селскостопанските, медицинските и др., но те участват непосредствено в практическата дейност¹¹, която обаче влияе (качествено и количествено) върху екологичните и социално-екологичните процеси на планетата Земя.

Методологията и евристиката се намират в отношение на взаимообусловеност и взаимопроникване в съответствие с йерархията на методите и формите на познание. В подобна йерархия евристичната активност обосновава методите и формите, характерни за съответната частна наука. На тази основа евристичната активност на философията като метафизика се проявява (в преобразувана форма) в методите на частните науки съобразно с тяхната йерархия. Но това преобразуване става в съответствие със закона за отрицание на отрицанието и е двупосочно. Тук благодарение на него се реализират евристичните качествени преходи от една (евристична) форма на познание към друга.

Смисловата стратегия на философската евристика се трансформира и действа в методите на частните (естествени и хума-

нитарни) науки посредством закона за единство и борба на противоположностите. Многообразието на частнонаучните методи се "затваря" в общата методология, обуславяща перспективността на научното търсене и свързаните с него форми на мислене. Границите и възможностите на всяка частна наука се определят от изходните методологични принципи, които образуват нейното ядро. Те от своя страна се основават върху съответни форми на мислене и идеи.

По аналогичен начин философската евристика се проявява в цялата диахронна организация на науката като изпълнява различна методологична функция в зависимост от степента на абстрактност, характеризираща общото във всяка наука. Евристичните и методологичните функции на философията естествено влияят и върху интеграцията на знанието, прогнозирането и конструирането на различни системи от материален и идеален характер. Това несъмнено е вид антропологична дейност. На тази основа може да се обособи определена йерархия в евристичната активност, характерна за всяко равнище от формите на познание.

Системата на философското знание от гледна точка на неговите методологични и евристични функции влияе върху три основни равнища на познание:

- а) хипотетично;
- б) теоретично;
- в) метафизично.

Това става чрез обосноваващите, предвиждащите, доказващите и описващите метафизични форми на познание. Затова всяка частна наука и най-вече тази, която има фундаментален характер, поотделно включва евристики за описващо, предвиждащо и доказващо знание. Тези три типа от своя страна съответстват на три типа методи: на констатиране (описание), на доказване и на предвиждане. Посочените методи се намират в отношение на метафизична йерархична взаимозависимост и взаимообусловеност.

Евристичните и методологичните функции на философското знание зависят от познавателното отношение на метафизичното мислене както към себе си, така и към:

- а) битието като предметен свят (космос);

- б) съзнанието като естествена метафизика и като наука;
- в) категориалния апарат (философския език), чрез който се изразяват тези отношения. Тук също определещ е принципът за тъждество между мислене и битие.

По такъв начин се оформят три “сфери”, които определят метафизичната реализация на философското знание. Тъй като философското знание винаги изразява определен смисъл (чрез съответни идеи) взаимоотношението между горните три “сфери” позволява да се говори за **философски (метафизичен) семантичен триъгълник** по аналогия със семантичния триъгълник на Г. Фреге и Ф. дьо Сосюр¹². От тази гледна точка множеството възможни философски проблеми може да се определи чрез семантичните взаимоотношения, зависещи от горепосочените “сфери”: “сферата” на битието, “сферата” на съзнанието, “сферата” на философския категориален апарат (т. е. системата на философски категории). Получават се различни комбинационни възможности, които позволяват да се образува определен спектър от философски концепции и съответно евристични решения. Тук следва да се отнесат и метафизичните проблеми на “нищото” (в смисъла на Хегел, Хайдегер, Сартър и др.).

Според елементарната комбинаторика, ако всички възможни концепции, свързани с разполагането на върховете на този “триъгълник”, се моделират с (комбинации от) единици и нули, то за единица се взема съответната “сфера”, а за нула – нейното катафатично отрицание. В такъв случай става ясно, че съществуват девет главни възможности (3^2). Тези възможности определят разпределението на единиците. По такъв начин количеството възможни философски направления, зависещи от семантичния триъгълник е $2^9 = 512$. Оттук следва, че съществуват всичко 512 възможни и действителни йерархически съподчинени концепции в системата на философията. На тази основа може да се направи извод, че евристичните и методологичните функции на философията по отношение на частните науки могат да се реализират като възможност и като действителност най-ефективно в 512 проблемни направления. Те определят, от една страна, апофатическия и катафатическия теоретичен проблемен обхват на науката, а от друга, функционират като евристични структурни елементи в нейната организация. Комбинаторните

взаимоотношения имат обективен характер и са израз на диахронната организация на науката. От гледна точка на топологията горните “ейдосни” семантични отношения могат да бъдат моделирани със семантичен граф на деветмерен куб (който всъщност има 2^9 върха). Подобни модели могат да се направят за синтактичните, прагматичните и сигнификативните отношения, изразяващи взаимовръзката между метафизиката като методология, евристиката и частнонаучните методи на изследване.

При освобождаване от проблема за нищото споменатите три основни направления, подчертаваме още веднъж, определят характера и ориентацията на философското знание. Тъй като философската методология винаги изразява определена метафизична ориентация, то взаимоотношението между горните три направления (без нулите) позволява да се отдели една основна семиотична структура, обхващаща посочените три елемента. Множеството възможни методологични направления на науката могат да се определят чрез семантичните взаимоотношения: направление към битието, направление към категориалния апарат на философията и направление към съзнанието и неговите познавателни възможности. Обособяват се различни комбинации, които позволяват да се образува определен спектър от възможни философски концепции и съответно – решения. В този случай става ясно, че съществуват осем главни възможности ($2^3 = 8$). Тези възможности се определят от разпределението на “нулите” и “единиците”, ако за единица се вземе съответната сфера, а за нула – нейното отрицание. По такъв начин количеството възможни *основни* философски направления (без “нищото” като метафизичен проблем да зависи от семантичния триъгълник) е $2^3 = 8$. Оттук следва, че са възможни всичко 8 основни онтологични концепции в системата на философската методология и метафизиката. Ако отчетем двете възможни отношения за първичност на битието и съзнанието (Разума, Логоса), ще получим $2 \times 8 = 16$ производни. На тази основа може да се направи извод, че евристичните и методологичните функции на философията по отношение на частните науки могат да се реализират най-ефективно в 16 йерархично обособени направления на по-ниско равнище. Те определят, от една страна, теоретичния проблемен

фронт на науката, която е предмет и на наукознанието, а от друга, функционират като евристични структурни елементи във философската методология като метафизика. Същевременно подобно метафизично схващане може да послужи като предпоставка за класификация на наличните философски направления и да предскаже наличието на досега нерешени проблеми – основа на нови философски направления. От казаното дотук могат да се направят следните метафизични изводи:

1. Евристичните функции на философията като метафизика се проявяват в избирането и обособяването на правила за последователни мисловни действия, необходими при решаването на даден идеен проблем. В този случай метафизиката като философия се оказва непосредствено свързана с реализирането на екстремалния принцип на познанието, който има за цел постигането на максимален резултат при минимум ентропия на търсенето. По такъв начин евристичните функции на философията са свързани с нейната изпреварваща познавателна активност. Метафизичното знание е необходима предпоставка за решаване на екстремални теоретични познавателни задачи в частните науки.

2. Дори и когато се отрича метафизиката като наука, способна да борави с истинно знание (както е например при позитивизма) самото това отричане на философията е философска позиция, която би следвало да не изключва като мотивационна основа стремежът към оптимално постигане на конкретната истина.

3. Смесовата, целева евристична функция на философията би следвало да се осъществява в краен брой изследователски програми, които се определят от философския “семантичен триъгълник”. Такова определяне на изследователските програми има прекъснато (дискретен)-непрекъснат характер. Йерархично съподчинените идейни направления в науката могат да се разглеждат като “дърво на идейните варианти”, чрез които се реализира философската евристика като метафизика. Така става ясно, че съвременната метафизика работи с родови понятия на битието и мисленето.